

Eleştirel Psikoloji

**D. Fox, I. Prilleltensky ve S. Austin, İstanbul 2012, Ayrıntı Yayınları,
1. Basım, 592 s., ISBN 978-975-539-672-9**

Murat Faruk ÖZÇELİK¹

Orhan GÜRSU²

Özgün adı “Critical Psychology an Introduction” olan ve Türkçe’ye “Eleştirel Psikoloji” başlığıyla tercüme edilen kitap Dennis Fox, Isaac Prilleltensky ve Stephanie Austin imzasıyla 1997 yılında okuyucunun karşısına çıkmıştır. Ancak kitabın yazar kadrosu sadece bu isimlerden ibaret değildir. “Eleştirel Psikoloji” alanında çalışmalarını sürdüren elliye yakın yazarın yazıları da mevcuttur. Kitabın ilk Türkçe çevirisi 2012 yılında TODAP (Toplumsal Dayanışma için Psikologlar Derneği) tarafından yapılmıştır. İkinci Türkçe baskısı yapılan kitap, Ayrıntı Yayınları’ndan çıkmıştır. Kitaptaki her bir makale farklı isimler tarafından çevrilmiştir.

İkinci baskısı 592 sayfa olan “Eleştirel Psikoloji» her biri bir ya da iki yazar tarafından kaleme alınan 23 ayrı bölümden oluşmaktadır. Bölümler de kendi içinde “Bölüm Konuları”, “Sonuç”, “Bölümdeki Temel Noktalar”, “Terimler Sözlüğü”, “Okuma Önerileri”, “İnternet Kaynakları” ve “Sorular” gibi kategorilere ayrılmış; böylelikle kitap daha anlaşılabilir bir muhteva kazanmış, okuyucunun bilişsel şemasına uygun bir hale getirilmiştir.

Psikolojik ve sosyolojik terimlerin çok fazla kullanılmamış olmasına rağmen kitabın dilinin sade olduğunu söylemek pek doğru olmaz. Akademik bir dille kaleme alınmış kitap, psikolojinin farklı inceleme alanları ve alt disiplinleri hakkında eleştirel alternatif bakış açıları sunmaya çalışan makaleler bütününden oluşmaktadır. Kitabın neredeyse tamamında anaakım psikoloji³ eleştirel psikoloji ayrımı yapılmıştır. Bölümlerde anaakım psikolojinin varsayım ve temellendirmeleri hakkında değerlendirmelerde bulunulmuş ve bu konulardaki eleştirel bakışın farklılığı ve işlevselliği gözler önüne serilmiştir (s. 20).

“Eleştirel Psikoloji”nin hedef kitlesi öncelikli olarak lisans ve lisansüstü öğrencileri, psikologlar, psikiyatrlar ve psikolojinin toplumsal değişim ve gelişime katkısına

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri ABD., Antalya, E-posta: muratfarukozcelik@gmail.com

2 Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Din Psikolojisi ABD. E-posta: orhangursu1@gmail.com

3 Alandaki hakim mesleki kuruluşlar ve uzmanlar tarafından uygulanan biçimiyle psikoloji.

inanılan insanlardır. Kitap hedef kitleye psikolojiyi, özgürleşme ve toplumsal adalet için bir araç haline getirme konusunda katkı sunacağını iddia etmektedir (s. 21). Bu iddia elbette içinde oldukça yenilikçi ve özgürlükçü unsurlar barındırmaktadır. Ayrıca kitabın bütünü okuyucuda ideolojik ve politik bir takım kaygılarla yazılmış hissi oluşturabilir. Şöyle ki, kitabın bütün bölümlerinde Marksist ve sosyalist bir bakış açısının hâkim olduğu söylenebilir. Zaten bu kaygılar yazarlar tarafından da gizlenmemiş, anaakım psikolojinin kapitalist sisteme hizmet ettiği ve statükoyu destekleyen bir disiplin olduğu defalarca kez tekrarlanmıştır. Yine kitabın pek çok bölümünde “eşitlik” ve “adalet” kavramları ön plana çıkarılmış, anaakım psikolojiye daha ziyade üst sosyo-ekonomik düzeydeki insanlara hitap ettiği ve toplumsal sınıf ayrımı yaptığı eleştirisi getirilmiştir. Bu iddia kitapta psikolojik danışma ya da psikiyatri hizmetinden yararlananların büyük oranda zengin ve elit kişiler olduğunu ortaya koyan bilimsel araştırmalara yer verilerek savunulmuştur. Kitapta bu adaletsizliği ortadan kaldırmaya yönelik bir takım öneriler bulunmaktadır. Eleştirel psikologlar öncelikle kültürel farklılıkları tanımalı, kültürel alt yapının danışanın ruh sağlığına etkilerini yordayabilmelidir. Ayrıca ruh sağlığı hizmetleri maddi imkânı olmayanlara ücretsiz verilmelidir.

Bu konuya getirilen eleştirel bakış açısının temellerinin sağlam olduğu söylenebilir. Zaten pek çok psikoloji disiplininde kültürel farkındalık ve duyarlılık oldukça önem arz etmektedir. Mevcut tanı ve tedavilerde kültürün ruh sağlığı üzerindeki etkisi de değerlendirilmektedir. Ayrıca pek çok ülkede ruh sağlığı hizmetlerinden de ücretsiz yararlanmak mümkündür. Bu söylem savaşların ya da doğal afetlerin hüküm sürdüğü ülkeler için pekâlâ geçerlidir. Kitapta bu konuya da değinilmiş, bu ve benzeri ülkelerde insanların büyük travmalar yaşadığından bahsedilmiş ve kitabın pek çok yazarı bu ülkelerde gönüllü çalışmalar yürütmüştür.

Kitabın üzerinde sıklıkla durduğu bir diğer nokta da bireycilik ve toplumsal yapıdır. “Eleştirel Psikoloji” mevcut psikoloji çalışmalarının ve uygulamalarının bireyci bir anlayışla yürütüldüğünü iddia etmiştir. Kapitalist kültürün insanları bireyselliğe ittiğini ve anaakım psikolojinin de bireyci bir dünya görüşüyle kapitalist düzenin bu çabasına katkı sunduğunu söylemektedir. Psikologları; bireysel özgürlüğü ve politik eşitliği destekler gibi görünüp, katılımcı demokrasi ve adalet dağılımı yerine, politik ilgisizliği ve serbest piyasayı tercih eden kapitalist bir demokrasiye uyum sağlamakla suçlamaktadır. Pek çok psikolojik hastalığın aslında sadece bireylere özgü hastalıklar değil, kapitalist sistemin doğurduğu toplumsal hastalıklar olduğu vurgulanmıştır.

Pek çok makalede yer alan bir diğer husus da bireyin öznel dünyasının içinde yaşadığı toplumun kültüründen derin izler taşımasıdır. Bireylerin istekleri, ihtiyaçları, arzuları, tutumları, davranışları gibi pek çok faktör bağlı bulunduğu kültürel normları yansıtır. Kitap genel olarak anaakım psikolojinin bu kültürel etkiyi göz ardı ettiğini savunmaktadır. Ancak bu eleştiri anaakım psikolojiye karşı indirgemeci bir tutumla yapılmış bir değerlendirmedir. Nitekim pek çok kuram ve psikoloji dalında bu kültürel etki inkâr edilmemiştir. Özellikle Adlerien yaklaşım, Feminist yaklaşım, Gestalt yaklaşımı gibi kuramlar ve sosyal psikoloji gibi

alt disiplinler kültür-psikoloji ilişkisine sık sık atıfta bulunmuştur. Hatta birçok üniversitenin psikoloji bölümünde “Kültüre Duyarlı Danışma” adı altında dersler okutulmaktadır.

Klinik psikolojinin en çok yoğunlaştığı alanlardan birisi de klinik tanılamadır. Kitapta bu konuya özel bir bölüm ayrılmış ve klinik tanılamaların problemleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Bilindiği üzere psikiyatrik hastaların sınıflandırılmasında en yetkili kaynak Amerikan Psikiyatri Birliği tarafından hazırlanan “Hastalıkların Tanılandırılması ve Sınırlandırılması Elkitabı” (DSM) 4'dür. DSM'nin 5. bölümünde Marecek ve Hare-Mustin' in konuyla ilgili bir makalesi bulunmaktadır. Makale genel manada DSM'nin bilimsellikten uzak birtakım argümanlarla hastalıkları sınıflandırdığını ve bu sınıflandırmanın politik ve ekonomik kaygılarla yapıldığını iddia etmektedir. “Normal” ve “anormal” kavramlarının kişiden kişiye, toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişen kavramlar olduğu ifade edilmiş, anormallik kriterlerinin standart olamayacağı vurgulanmıştır. DSM'nin her baskısıyla yeni hastalık tanılamalarının getirilmesinin, hastalıkları sınıflandırmaktan daha ziyade politik anlaşmalara ve sigorta şirketlerine hizmet ettiği dile getirilmiştir. Ayrıca bu tanılamalar insanlarda; ötekileştirme, dışlanma, yoksunluk, ayrımcılık ve baskılanmaya sebebiyet vermektedir.

Kitapta sadece klinik tanılamaya değil, kuramlara da rasyonel bir takım eleştiriler getirilmektedir. Bu eleştiriler lisans hayatı boyunca mevcut kuram ve kuramcılarının öğretilerine maruz kalmış ve mesleki süreçlerinde kendi tarzını oluştururken bu kuramlardan esinlenen pek çok psikoloğun kafasında soru işaretleri oluşturacak niteliktedir. Özellikle gelişim kuramlarında ortaya atılan gelişim evrelerinin hangi ölçütlere göre belirlendiği ve bu evreler belirlenirken bireysel, toplumsal ve kültürel farklılıkların göz önüne alınıp alınmadığı soruları sorulmuş ve bu konularda değerlendirmelerde bulunulmuştur (s. 127).

İnsanın psikolojik durumunun içinde yaşadığı toplumsal ve kültürel normlardan etkilendiğine dair ileri sürülen görüş, aynı zamanda kitaptaki temel ana fikirlerden birini oluşturmaktadır. Kitapta insanın özerkliğine ve özgürlüğüne imkân tanımayan sistemlerde psikolojik vakaların doğal olarak artacağına dikkat çekilmektedir. Modern siyasal sistemler her ne kadar kâğıt üstünde eşitlikçi, çoğulcu, hürriyetçi gibi gösterilseler de aslında vaziyet böyle değildir. Vergi sistemindeki adaletsizlikler, çalışma saatlerindeki yoğunluk, günlük hayattaki uyarıcıların artması, kapitalizmin insanlara dayattığı bireysellik ve bencillik toplumsal ilişkiyi kitlemekte, insanların özgürlüğünü ve özerkliğini kısıtlamaktadır. Öyleyse psikolojik açıdan sağlıklı bir toplum meydana getirmenin ön koşulu yasaları ve sistemleri insanın ruhuna uygun hale gelecek biçimde revize etmekten geçmektedir.

Her ne kadar çalışma bir psikoloji kitabı olsa da aslında bir sosyoloji kitabı kadar topluma ve kültüre atıfta bulunmuştur. Kitapta Doğu ve Batı toplumları arasında bir kıyas yapılmış, Doğulu ve Batılı insanlar hakkında psikolojik tahlillerde bulunulmuştur. Ancak bu tahliller pek çok oryantalistin yaptığı gibi narsistik ve

4 The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders

küçümser değil, daha gerçekçi ve bilimsel niteliktedir. Psikolojik uygulamaların Batı toplumlarında daha fazla olmasına rağmen Doğulu insanların daha mutlu oldukları pek çok çalışmayla sabittir. Kitapta bu durumun temel sebebinin Doğulu insanların birbirleriyle daha samimi ve daha paylaşımcı olmasından kaynaklandığı vurgulanmıştır. Yine kitapta makalesine yer verilmiş yazarların çoğunun Doğu toplumlarında araştırmalar ve gözlemler yapmış, Doğu insanını yakından tanıma fırsatı bulmuş olması kitabın önemli müspet özelliklerinden birisidir. Bu araştırmalara ve gözlemlere kitapta yer verilmiş, pek çoğu savaş ve doğal afet tehdidiyle yaşayan bu toplumlardaki insanların “modern” Batılı bireylere göre daha mutlu ve umutlu oldukları ifade edilmiştir.

Eleştirel psikologların anaakım psikolojiye getirdiği eleştirilerin “din-psikoloji” tartışmasında yaşanan gerginlikle benzerlik gösterdiği söylenebilir. 1880’li yıllardan itibaren süre gelen bu tartışmada psikologlar dinin ilkel bir kurum olduğunu iddia etmişler; dini, materyalist ve determinist bir bakış açısıyla eleştirmişlerdir. Bir başka grup ise psikolojinin insan davranışlarını pozitivist bir bakış açısıyla değerlendirdiğini iddia etmiştir. Mesela, Gordon Allport “Modern psikoloji ruhsuz olmaktan gurur duyan bir ilim haline geldi,” diyerek modern psikolojiyi eleştirmiştir. Psikolojik teorilerin, kişilere seküler anlam sistemleri sunarak dinin çöküşünden kaynaklanan boşluğu doldurmaya çalıştığı ileri sürülmüştür. Bu açıdan bakıldığında eleştirel psikologların söyleminin din psikologlarınıninkiyile belli bir ölçüde örtüştüğü söylenebilir (Köse ve Ayten, 2017, s. 8).

Sonuç olarak kolektif bir kadro tarafından kaleme alınan “Eleştirel Psikoloji,” davranıştan bilişe, kişilik kuramlarından cinsiyet rollerine, travmadan motivasyona kadar psikolojinin çalışma alanına dair pek çok konuyu ele alan ve bu konulara dair orijinal fikirler sunan bir ders kitabı niteliğindedir. Anaakım psikolojiye dair Marksist ve sosyalist düzlemde eleştiriler getirmeye çalışılmış, anaakım psikolojinin isteyerek ya da istemeden kapitalist düzene ve statükoya hizmet ettiği iddia edilmiştir. Kitaptaki en hâkim düşünce, “insanların ruh sağlığını korumanın yolunun toplumsal tekâmülden geçtiği” düşüncesidir. Bu tekâmül yolculuğunda da en önemli rol siyasilere ve politikacıların değil, toplum bilimciler ve psikologların olmalıdır.

Yazarlara göre modern psikoloji bir çıkmazdadır. Psikolojinin insanlara daha iyi hizmet etmesi için;

1. Kendi narsisim ve elitizminden kurtulması,
2. İnsanı pozitivist bir düşünceyle algılamaktan vazgeçmesi,
3. Adil bir dünya oluşturma gayesi içinde olması,
4. Kültürel farklılıklara daha duyarlı olması gerekmektedir.

Yukarıdaki maddeler kitabın kısa bir özeti niteliğindedir. Kitabı okuyanlar psikolojiye dair düşünsel şemalarını yeniden gözden geçirecek, psikolojik ve toplumsal hadiselerle başka bir pencereden bakma fırsatı bulacaktır. Bu bağlamda alanda çalışanlar uzmanlar için bir başvuru kaynağı olabileceği düşünülmektedir.